

Csepregi Zoltán

Korszakok határán

Nagy István dunántúli szuperintendens több korszak határán mozgott, hosszú működésébe több fontos hazai modernizációs fordulat beleesett, hogy ezeket egyelőre csak évszámokkal jelezzem: a mai értelemben vett magyar irodalom születése (1772), a vallási türelem politikája (1781), a világiak beemelése a protestáns egyházak vezetésébe, egyidejűleg a lelkészek részvétele világi testületek munkájában (1791). Írásomban ezeket a korszakváltásokat szeretném sorra venni Nagy István életrajzában tükrében.

1

Nagy István 1750. május 9-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre és három évet töltött itt.¹ Tanulmányairól azon kívül, hogy az anyakönyv tanúsága szerint egy Győr megyei társával, Mlinarik Lászlóval (szintén majdani lelkésszel) együtt érkezett, nem tudunk semmit, döntése hátterét mégis fel tudjuk vázolni. Mária Terézia több rendeletben is korlátozta a protestánsok külföldi egyetemjárását, aminek következtében vissza is esett a diákoknak a száma, Nagy tehát a szerencsés kivételek közé tartozott. A 18. század közepére Wittenberg hírneve megkopott, látogatottsága jelentősen visszaesett. Az ide érkező magyarok általában hamar tovább is álltak az újabb alapítású, modernebb szellemű, népszerűbb egyetemekre, Göttingenbe, Erlangenbe, Halléba. Nagy ismét a kivételek közé tartozik azzal, hogy helyben maradt. Ezt a körülményt szegénységével magyarázhatjuk: Wittenbergben ugyanis rendelkezésére állt Kassai Michaelis György egykori professzor 1725-ben tett gazdag alapítványa, melynek kamataiból olykor egyszerre tíz magyarországi diákot is támogattak. Tanulmányai során tehát Nagy egyértelműen a korábbi generációk mintáját követte.

Ez meghatározó lehetett számára később abban a vitában, mely 1810 körül a hazai teológusképzés beindításáról szólt. Mind a külföldi egyetemjárás további fenntartása, mind egy magyarországi főiskola felállítása mellett hangzottak el nyomós érvek. Ez a vita az egész 19. században tartott, és többnyire politikai szempontok is befolyásolták. A század elején kifejezetten a bécsi udvar szeretett volna protestáns főiskolát nyitni jól ellenőrizhető helyen, hogy a veszélyesnek tekintett külföldi tanulmányokat visszafogja. Előbb Pozsony volt a kiválasztott helyszín, az intézmény végül Bécsben nyílt meg 1820-ban közös protestáns teológiaiaként, államköltségen. Később a magyar reformértelmiség, soraiban Kosuth Lajossal bábáskodott egy közös protestáns pesti főiskola körül, mely 1855-ben nyitotta meg kapuit. A kiegyezés után pedig a liberális kultuszminiszter,

---

¹ Tar Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon, 1694-1789. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11. Bp. 2004. 3743. sz.

Eötvös József szorgalmazta további hazai akadémiák felállítását. Mindezeket a törekvéseket az említett külföldi tanulás – belföldi tanulás, felekezeti teológia – közös protestáns teológia ellentétei határozták meg. 1810-ben az evangélikus egyház vezetése Nagy István püspökkel együtt éppen a külföldi, felekezeti szellemű tanulmányok védelmében hátráltatta, majd akadályozta meg végleg a reformátusokkal közös pozsonyi főiskola-alapítást.²

2

Nagy Istvánt 1753. november 22-én avatta lelkésszé Modorban Elias Mohl szuperintendens. Az ordinációs anyakönyvben a következő bejegyzést találjuk róla:

„Nagy István Beziben született Győr vármegyében 1728. április 7-én, apja Nagy János, anyja pedig Szerdahelyi Mária. Tanulmányait Beziben kezdte Somorjai Tamás, az ottani gyülekezet licenciátusa vezetésével, aztán a retorikát és a logikát Sopronban végezte a híres Valentiniusnál és a jeles Ribininél. 1750. április 3-án érkezett Wittenbergbe, ahol 1753-ig tanult. Hazájába hazatérve elfogadta a Veszprém megyei Nagyalásony magyar gyülekezetének meghívását, és 1753. november 22-én Modorban ordináltatott.”³

A fenti szöveg az én fordításom, mert Nagy saját életrajzi adatait latinul írta be az anyakönyvbe, ugyanúgy, ahogy az általa később felavatott lelkészjelöltek is latinul fogalmazták meg önéletrajzukat. Ezt nemcsak a 18. században még széles körben elterjedt latin írásbeliség indokolta, hanem az evangélikus egyház soknemzetiségű jellege is: a magyar-német-szlovák-vend hívek alkotta szervezetben praktikus volt a latin adminisztráció. A lelkészek igyekeztek ugyan több nyelvet használni a szolgálatban, hisz gyülekezeti szinten is akadtak nyelvileg vegyes közösségek, de nem állítható, hogy az összes lelkész beszélte volna az egyház összes bevett liturgikus nyelvét.

Nagy István ebben a többnyelvűségben nőtt föl, ahol mind az anyanyelveknek, mind a latinnak megvolt a szerepe, meghatározott funkciója, körülhatárolt közege, pályája végén azonban egyértelmű lépéseket tett a magyar nyelvhasználat erősítése érdekében. 1806-ban harcolta ki egyházkerületében a jegyzőkönyvek magyar nyelvű vezetését, s ugyanehhez az évhez kapcsolódik másik hasonló célú tette is, mely Sárszentlőrincet is közvetlenül érintette. Az egyházmegyei algimnázium lőrinci megszervezése ugyanis bevallotta azt a

---

² Markosovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. lyceum története kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával. Pozsony 1896. 384-385, 562-563.

³ Stephanus Nagy natus in Bezy in comitatu Jaurinensi 1728. die 7. Aprilis patre Joanne Nagy, matre vero Maria Szerdahelyi. Prima litterarum fundamenta posuit in Bezy moderatore Thoma Somorgyai ecclesiae ejusdem licenciato, postea rhetoricam, logicam Sempronii apud clarissimum Valentinium et celeberrimum Ribiny tractavit. Anno 1750. die 3. Aprilis contulit se Vittebergam, ubi usque ad annum 1753. studiis operam navavit. Redux in patriam accepit vocationem ad Nagy-Alasonyienses in comitatu Veszprimiensi natione Hung. constantem atque ordinatus Modrae die 22. Nov. 1753. EOL, G III, 55 (43)

célt is szolgálta, hogy a színmagyar faluban lakó kosztos diákok (köztük németek és szlovákok is, mint majdan a kis Petrovics Sándor) könnyebben elsajátíthassák „az ország nyelvét”, ahogy akkoriban nevezték, a magyart, mely csak évtizedekkel később lett valóban hivatalos nyelvű az országnak. Nagy István így annak a nemzedéknek a képviselője, mely még ugyan Hungaruskának született, de élete végén öntudatos, anyanyelvét lelkiismeretesen ápoló magyar lett, a reformkor előkészítője. Nem véletlenül köszöntötte őt soproni látogatása alkalmából a nemes Magyar Társaság képviselőjében Döbrentei Gábor csengő magyar hexameterekben.⁴

3

A legnagyobb változás Nagy István életében kétség kívül az intoleranciából a toleranciába való átmenet volt. Azokban az években kezdte lelkészi szolgálatát, amikor egyes hazai prelátusok a protestánsok fizikai megsemmisítését követelték, amikor a nem katolikusok még a vármegyei és városi hivatalokból is kivetkelték törvényileg zárva, amikor az evangélikus lelkészek nem érezhették magukat biztonságban, ha történetesen nem álltak a nemesi sérthetlenség védelme alatt (és Nagy sem állt ilyen privilegizált helyzetben). Hosszú élete végén mégis megérthette a templomépítési korlátozások eltörlését, sőt azt is, hogy Tolna megye táblabírájává választották. Korábban ez nemesekkel sem eshetett volna meg, ha véletlenül protestánsok voltak, nemtelen lelkészek pedig nem is álmodhattak ilyen megtiszteltetésről.

Nagy István a falusi szuperintendensek korában nőtt föl, ekkoriban minden dunántúli püspök apró helyen szolgált. Ez az észrevétlenség biztonságosabb is volt, meg a városokban sorra vesztették el templomaikat az evangélikusok. E hagyomány őrzőjeként maradt szinte utolsó falusi püspök a vallási türelem korában is.⁵ Lemondása után már Győr lett püspöki székhellyé.

Nagy életrajzában mégis az a legérdekesebb fordulat, hogy egyszerű, nem nemesi származása ellenére megalapítójává lett a Szeniczey birtokos nemesi családnak azzal, hogy unokája és örököse, Bárány Pál ugyan dédapjától, a gyülekezet-alapító Bárány Györgytől vette a nemesi előnevet és kutyabőr, de a földbirtokot mégiscsak nemtelen nagyapjától, Nagy Istvántól örökölte.

---

⁴ Döbrentei Gábor: Köszönet. Nagy István urhoz, a Dunán innen való ev. gyülekezetek szuperintendenséhez, midőn a sopronyi fő-iskolákat meglátogatni méltóztatott volna. Juliusnak első hetében 1805. a magyar társaság és tanuló ifjúság nevében. Sopronban. Sziesz Antal József betűivel. OSzK

⁵ A dunántúli evangélikus egyházkerületben valóban az utolsó falusi püspök volt, a Bányakerületben még utána működött Sárkány Sámuel Pilisen és a Dunáninnen Kovács Sándor Sámsonházán.

Nagy István az utolsó magyar pietista volt abban az értelemben, hogy méltó örököse volt Bárány György és munkatársai törekvéseinek. A 18. század első felében magyar pietistának lenni azt jelentette, hogy jó magyar könyvekkel látni el a pásztor nélkül maradt evangélikusokat, Bibliával, kátéval, énekeskönyvvel és valami olyan olvasmánnyal, ami a vasárnapi prédikációt pótolta. A türelmi rendelet után felújult ez a könyvkiadási tevékenység azzal a különbséggel, hogy immár legális kiadványokat lehetett terjeszteni. Nagy István mellett Mosóczi Institoris Mihály pozsonyi lelkész lépett a pietisták örökébe mint a fordítói, szerkesztői munka inspirátora, szervezője. De miért volt szükség könyvekre, ha már a szószéken is újra nyilvánosan lehetett hirdetni az igét? Azok a paphiányban keresendő. II. József rendeletét követően hónapokon belül 1050 protestáns gyülekezet éledt újjá és szervezett lelkészi állást, ezekből mintegy 400 volt evangélikus. Akit csak lehetett, gyorsan szolgálatba állítottak, de még így sem tudtak minden gyülekezeti igényt kielégíteni. Vissza kellett térni a régi recepthoz: a könyvek prédikáljanak! Ha megnézzük, milyen kiadványok körül buzgólkodott Nagy, megdöbbenő a felsorolás: a Torkos-féle Újszövetség, konfirmandus káté, énekeskönyv és saját vastag Rambach-fordítása, azaz a német pietista szerzőnek olyan bibliai tárgyú elmélkedése, ami családi körben, imaórán is felolvasható volt. A pietista repertoár fél évszázad elteltével pontosan megismétlődött.

Nagy István teológiai besorolásával kapcsolatban az a legnehezebb kérdés, hogy mint utolsó pietista mennyiben számítható egyidejűleg az első reformer dunántúli püspöknek. Utódja, Kis János győri szuperintendens és költő, a tudományos akadémia tagja köztudottan kaput tárt egyházkerületében a divatos racionalista-romantikus irányzatnak. Volt-e olyan intézkedése Nagynak, amely hasonló célt szolgált? Ezt a feltételezést leginkább a kerület új énekeskönyvével kapcsolatban lehet megfogalmazni.⁶ Amikor Nagy elfoglalta a püspöki széket, a magyar evangélikus gyülekezetekben még kizárólag az 1743-ban szerkesztett Új zengedező mennyei kar, az ún. Graduál valamelyik kiadását használták, mely utolsó alkalommal 1800-ban jelent meg. 1805-ben látott napvilágot az egyházkerület jóváhagyásával a címében is programadó Új énekes könyv. Annak ellenére, hogy ennek néhány újonnan költött és a gyűjteménybe felvett éneke már az újdonsült korszellemet leheli, mégsem állítható sem az, hogy az énekeskönyv teljesen szakítani igyekezett a Graduál által képviselt hagyománnyal, sem az, hogy megpróbálta volna teljesen leváltani, a használatból kiszorítani a korábbi énekgyűjteményt, ahogy erre majd Kis János győri énekeskönyve tesz kísérletet. Nagy István tevékenységét úgy kell értelmeznünk és értékelnünk, hogy inkább

⁶ Új Énekes könyv, mely a régi graduál szerint alkalmas igazitásokkal és némely régi énekek helyett újakkal jobbitva készített és kibocsátott az augusztani confessiót tartó evangélikusoknak a Dunán túl levő superintendenciája által. Posonyban, 1805. Wéber Simon Péter betűivel. OSzK 825.702.

a lassú átmenet híve volt, az Új énekes könyv elsősorban az énekkincs kiegészítését, gazdagítását szolgálta, nem a teljes váltást. A szuperintendensnek ez a bevált értékekre építő, a folytonosságra ügyelő, a hagyományt fenntartó régi vágású magatartása váltotta ki aztán utódja, Kis János kritikáját, aki már el sem tudta képzelni egy félreeső faluból a kiterjedt egyházkerület irányítását, szerinte Nagy „részint élemedett kora miatt több jeles tulajdonságai mellett a szükségesnél kevesebb hatékonysággal bírt, részint pedig amiatt is, hogy a superintendia egyik végén lakván, hol postaállomás sem volt, a dolgok mindenkori állapotát csak később tudta meg”.⁷

Nagy Istvánna, „az utolsó pietistával”, „az utolsó falusi püspökkel”, a latinos egyetemi műveltség neveltjével, egyben a magyar reformkor előfutárával végérvényesen lezárult az evangélikus egyháztörténet kora újkori szakasza.

---

⁷ Kis János szuperintendens emlékezése életéből. Maga által feljegyezve. 2. kiadás. Olcsó Könyvtár, szerk. Gyulai Pál. 283. szám. Bp. 1890. Új sorozat. 741-747. szám. Bp. 1898.